

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ РИНКОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОМИСЛОВИХ КОМПЛЕКСАХ УКРАЇНИ

Ринкові перетворення у регіональних промислових комплексах (РПК) України мають чітко виражену соціальну складову. Серед базових трансформаційних факторів ключова роль належить, зокрема, людському капіталу. Секторальна структура РПК має, нарешті, стати соціально орієнтованою, а регіональна промислова політика повинна виражати, передусім, інтереси територіальних громад.

Для розуміння базових процесів ринкової трансформації РПК необхідно, насамперед, виділяти (за П. Самуельсоном) чотири фундаментальні фактори економічного розвитку, а саме: 1) людські ресурси, 2) природні ресурси, 3) капітал, 4) інновації [1, с. 739]. Для відображення сили їх трансформаційного впливу служить характеристика "потенціал фактора", яка означає граничну продуктивність фактора або його споживну вартість. Оскільки остання за певний проміжок часу, наприклад один рік, може бути використана не повністю, то є необхідність кожен потенціал розділяти на дві частини – реалізований та нереалізований.

Найважливішим фактором трансформації РПК є людські ресурси. У процесах трансформації РПК вони виконують потрійну роль: 1) як трудові ресурси – "носії" робочої сили; 2) як "продуценти" управлінських рішень; 3) як споживачі промислових товарів і послуг. Відповідно, людські ресурси стосовно РПК України мають такі потенціали: трудовий, управлінський та особистого споживання. До них ще додається потенціал соціальної інфраструктури, зорієнтований на задоволення життєво важливих потреб людей.

Серед зазначених потенціалів провідна роль належить трудовому потенціалу. Основну його частину (69,4%) становить реалізований потенціал. У 2000 р. найбільша частка останнього припадала на індустріально розвинені області (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька і Харківська), але по відношенню до частки загального трудового потенціалу

найбільшим він є у Львівській, Житомирській, Івано-Франківській та Закарпатській областях (приблизно на 20% перевищує частку загального потенціалу). За регіонами він розподіляється приблизно так, як і загальний трудовий потенціал.

З дещо більшими відхиленнями розподіляється по території нереалізований потенціал. Він пов'язаний, насамперед, (на 84,9%) з прихованим безробіттям, яке широко практикується на промислових підприємствах з метою збереження кадрового потенціалу у надії на кращі часи. У 2000 р. воно виражалось у недоотриманні заробітної плати у розмірі 5,7 млрд. грн. У розподілі прихованого безробіття за регіонами простежується така загальна закономірність: індустріально розвинені регіони мають меншу частку прихованого безробіття (порівняно із загальним трудовим потенціалом), а слабоіндустріалізовані регіони, крім Чернівецької і Чернігівської областей, навпаки – більшу.

Дуже важлива частина нереалізованого у промисловості трудового потенціалу формується за рахунок загальної маси безробітних (1,2 млн. осіб). Насамперед це стосується тих областей, у яких рівень безробіття перевищує 5%, а навантаження на одне вільне робоче місце складає понад 40 осіб. До них належать Житомирська, Рівненська, Тернопільська, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернігівська області. Зрозуміло, що всі ці та деякі інші області мають підвищену частку нереалізованого трудового потенціалу за рахунок наявних безробітних, значна частина яких може бути зайнята у промисловості.

За нашою оцінкою, загальна величина трудового потенціалу промисловості України у 2000 р. складала близько 22 млрд. грн. Найбільша його частка припадала на Донецьку (18,1%) та Дніпропетровську (13,4%) області. Від 5 до 10% трудового потенціалу промисловості України концентрують Луганська, Запорізька та Харківська області. Загалом на ці п'ять найбільш індустріально розвинутих областей України припадає більше половини (52,7%) трудового потенціалу промисловості. Це пояснюється тим, що вони, крім Харківської області, мають високу частку (понад 60%) галузей паливно-енергетичного та металургійного комплексів з відносно високим рівнем заробітної плати.

Про управлінський потенціал РПК України, зокрема, потенціал підприємницької ініціативи (ППІ), певною мірою

свідчить рівень інституційних змін у них [2, с. 426]. Ці зміни характеризують показники частки недержавних форм власності (за кількістю підприємств та обсягами виробництва, часткою малих промислових підприємств (МПП) у загальній їх кількості та у виробництві промислової продукції тощо).

Виходячи із цього, можна стверджувати, що відносно значний ППП має Закарпатська область, де найбільша в Україні частка МПП у виробництві продукції 22,9% (у 3,3 рази більша від середнього рівня). Досить багато у цій області й об'єктів приватної власності (у 1,5 рази більше, ніж у середньому в Україні). Найменшим ППП є в індустріальних областях, де ще велика роль директорату державних підприємств-гігантів.

З переходом до ринкових відносин місткість споживчого ринку промислових товарів у регіонах (внаслідок різкого скорочення оборотного капіталу промислових підприємств та доходів більшої частини населення) стрімко впала. Відповідно, різко зменшився споживчий потенціал регіонів, зокрема, потенціал особистого споживання. Розміри останнього залежать від чисельності населення регіону та рівня грошових доходів. Оскільки за цими показниками помітно виділяються м. Київ, Донецька, Дніпропетровська та Харківська області, то вони й мають найвищий споживчий потенціал. На протилежному "полюсі" перебувають регіони з низьким рівнем грошових доходів на душу населення (Тернопільська і Рівненська області).

Для підвищення інвестиційної привабливості регіонів України та зростання конкурентоспроможності їх промислового сектора важливе значення має потенціал соціальної інфраструктури. На його основі ще з радянських часів виділяються індустріальні регіони (Донбас, Промислове Придніпров'я) та м. Київ. Поряд з тим, потребує нарощування потенціалу соціальної інфраструктури група поліських областей (крім Київської).

Стосовно необхідності соціальної переорієнтації секторальної структури РПК. Найглибший спад виробництва у промисловості України відмічався у 1998 р. Він становив 49% від базового (1990-го) року. Але скорочення обсягів виробництва у галузях, зорієнтованих на задоволення першочергових потреб людей, зокрема легкій і харчовій промисловості, було ще більшим. У харчовій промисловості обсяги виробництва найбільше скоротилися (до 38% від рівня 1990 р.) у 1998 р., а в легкій (до 24% від базового рівня) – у 1996 р. Це спричинило

негативні зміни соціального характеру у структурі промисловості країни. Якщо у 1990 р. частка виробництва товарів народного споживання у загальному обсязі промислової продукції складала 52,4%, у 2000 р. – 32%, то у 2002 р. – 35,6%. До речі, в економічно розвинених країнах частка споживчих товарів у промисловому виробництві становить 50–60% [3, с. 245].

Відповідно, у деяких РПК низка соціально зорієнтованих галузей перестали бути профілюючими. Так, легка промисловість у часи планової економіки була профілюючою у багатьох РПК України. З переходом до ринку її роль у всіх РПК знизилася. У 2000 р. вона залишалася профілюючою лише у промисловому комплексі Закарпатської області. Помітну роль вона продовжує відігравати лише у промислових комплексах Житомирської, Миколаївської та Чернігівської областей.

Отже, у ринкових умовах господарювання необхідна виважена регіональна промислова політика з метою соціальної переорієнтації секторальної структури більшості РПК.

Поліпшення соціальних параметрів РПК має розглядатися як стратегічна мета їх стійкого розвитку. Ця мета передбачає збереження у регіонах, передусім старопромислових, соціальних гарантій гідного рівня життя. Однак перші практичні кроки у плані реструктуризації РПК України виявили невідповідність економічних пріоритетів пріоритетам поліпшення соціального клімату у регіонах. У більшості регіонів України, за винятком, можливо, м. Києва та Запорізької області, не було забезпечено належних соціальних гарантій працівникам промислових підприємств, які вивільнялися внаслідок структурних змін. Тому подальша реструктуризація, особливо у вугільних регіонах, вимагає чіткої орієнтації на стратегію примату соціальних пріоритетів [4, с. 44]. Вона передбачає диверсифікацію існуючих та створення нових робочих місць, активізацію підприємницької діяльності, зокрема розвиток малого бізнесу. Ця стратегія має зачепити моноспеціалізовані промислові центри, рівень безробіття у яких вже досяг половини працездатного населення.

Щоб зняти негативне соціальне напруження у регіонах, яке виникає внаслідок структурних трансформацій у промисловості, необхідно вийти хоча б на середні для країни нормативи соціального забезпечення, а також реалізовувати на практиці програми соціального супроводу.

Література

1. Самуэльсон П., Нордхауз В. Экономика: Учеб. пособие. – 15-е изд.: Пер. с англ. – М.: БИНОМ, 1997. – 800 с.
2. Захарченко В. І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 248 с.
3. Захарченко В. Промышленный комплекс Украины: императив устойчивого развития // Общество и экономика. – 2004. – № 5–6. – С.233–251.
4. Захарченко В. І. Регіональна промислова політика: концептуальні засади і механізми реалізації // Вісник НАН України. – 2004. – № 10. – С.32–46.